

הרב ישראל הס

אמונת חכמים מתוך תולדות תורה שבע"פ

א. מבוא

נסיון רב שנים בחוג לתושב"ע במכללת "אורות ישראל" העלה את התועלת הרבה בהוראת מבוא לתורה שבע"פ לחיזוק האמונה, ולהעלאת רמת הידע התורני הכללי, לכל יהודי. על אחת כמה וכמה למתעדות להורות תושב"ע בבתי הספר, עבור לימוד זה הינו חיוני עוד יותר.

ככל שנצבר יותר נסיון, התברר שאת החומר המינימלי ההכרחי ניתן בקושי להספיק במשך שנתיים. משום כך חולק הקורס לשניים: בשנה הראשונה – "מבוא לתולדות תושב"ע" (מיועד לכלל התלמידות), ובשנה – "מבוא למושגים בתושב"ע" (מומלץ לכל, חובה – למתמחות).

יסודות החינוך היהודי

אנחנו, בחוג הנ"ל, לא מצאנו דרך טובה יותר, בטוחה יותר וחזקה יותר להחדיר בלב הלומדות אמונת חכמים – שהיא היסוד לכל חיי תורה, קיום מצוות, חיי אמונה ויראת שמים – מאשר לימוד תולדות תושב"ע (המילה "מבוא" רומזת שזו רק ההתחלה, ואיך – זיל גמור, לבד) יחד עם כל שיעורי התורה והאמונה האחרים. יסוד היסודות בחינוכו של יהודי מאמין, בן תורה (ובעיני – בת, אשה, אם, מורה ומחנכת) הוא: הידיעה – ומעליה אמונה חזקה – באלוקיותה, בנצחיותה, ובאמיתותה של התורה שבע"פ, דברי רבותינו ז"ל מימות משה ועד לרבנות הראשית ורב השכונה. לכן כה חשוב להתאמץ להגיע בנושא זה ל"ידיעת (ידיעה של הפנמה, התמזגות הידע עם האישיות, בחינת "והאדם ידע את הוה אשתו"¹) היום (כל יום יהיו בעיני כחדשים²), ועוד יותר – והשבות אל לבבך"³.

1. בראשית ד.א.
2. פסיקתא זוטרתה, ואתחנן ו.ו.
3. דברים ד,לט.

בלימוד תולדות תושב"ע – המתבסס על ידיעת תולדות עם ישראל, שנרכשה בבתי"ס היסודי והתיכון – מתוודעים הלומדים למקורות השונים המרכיבים את התושב"ע: המקור השמימי – שניתן בסיני יחד עם התורה שבכתב; השכל האנושי המפענח את קודי ההלכות שבפסוקים – מדרש הכתוב ודרכי מחקר המקרא; הפן הדתי והחברתי – התקנות והגזירות, בעזרתן חי עמנו עפ"י התורה בכל תהפוכות גורלו; המקור העממי הרחב – מנהגי כלל ישראל ועדותיו; ובעיקר, ההגיון המשפטי והמוסרי – רוב ההדרכות וההלכות, שמקורן – סברות השכל האלוקי של החכמים, שמקור סמכותם בדבר ה'.⁴ אחר הבחנת מרכיבי התושב"ע, לומדים להכיר איך כל חיי עם ישראל – המיוחדים במינם מחיי כל עם ועם, על התהפוכות שאין להן אח וריע – אפשריים, ממש אך ורק בגלל הנאמנות והצמידות להוראות חז"ל מחד, וגודל תבונתם וקדושתם של שרי התושב"ע, מאידך.

אמונת חכמים

- נזכיר בקצרה את יסודות האמונה הניטעים במוח הלומד תולדות תושב"ע ובלבו:
1. "חיי עולם נטע בתוכנו – הוא תושב"ע."⁵ עם עולם חי חיי עולם אך ורק כשהוא נטוע בתושב"ע, הנטועה בתוכו ע"י בוראו. היא חיינו ממש, קיומנו הפיזי כעם. כידוע היו בעמנו קבוצות שהאמינו בה' ושמרו על המצוות "אשר נתן לנו (ב)תורת אמת – זו תורה שבכתב",⁶ אבל כפרו באמיתות התושב"ע. למרות שהיו תקופות שכתות אלו היוו, מספרית, את רוב עם ישראל – הן עברו ובטלו, פיזית, מן העולם. רק מי ששמר על אותה תורה שבע"פ המצויה בידינו כיום – שרד, וכך הוא מהווה את עם ישראל. זו עובדה!
 2. "המובן של 'בתוכינו' אינו בתוך כל אחד ואחד באופן פרטי, אלא בתוך כלל ישראל, רבנן ותלמידיהם, ותלמידי תלמידיהם, הישיבות והרבנות – הם הם תורה שבע"פ."⁶ בלי (א) ציות והישמעות מוחלטת לרבנות הראשית – המשך חז"ל, שרי התושב"ע שבדורנו; (ב) קיום הישיבות שהן המשך יצירת חיי עולם – אין לנו עמידה, קיום והמשכיות.
 3. לעולם אי אפשר שתהא התורה מיושנת, בלתי מתאימה לזמן, לדור, לקצב ולהתקדמות. לא נכון שאי אפשר, או שקשה לחיות בעולם מודרני-מתפתח, על פי תורה מתקופת סיני. נכון הוא, שרק על פי תורה זו אפשר לחיות באופן אמיתי בדורנו ובכל דור, כי היא חיי עולם, לעולם היא המחיה, מכוונת ומדריכה.

4. דברים יז, ח"יב, פירוט המקורות הללו, בהרחבת ההסבר, בספרי "אמונת" א, עמ' 12-15.

5. שר"ע או"ח קל"ט.

6. "משיחות הרב צבי יהודה", חוברת 12, עמ' 22.

4. "על פי התורה אשר יורוך – אלו התקנות והגזירות והמנהגות שיורו בהם לרבים, לחוק הדת ולתקן העולם." לא נכון שחז"ל – עד רבני ימינו – דואגים רק את דאגת חיי הדת, ורחוקים מחיי האמונות, התרבות, המדע, הטכניקה, העולם. ענינם הוא "לחוק הדת, ולתקן העולם". התקנות והגזירות הן הכלי שאלוקים נתן בידם, כדי שנחיה "חיי עולם" – גם לעולם, וגם עם ובתוך העולם המתפתח והמשתנה. באמצעותם נתקנים חיי החברה והכלכלה, התרבות והמשפט (כמו שנדגים להלן).
5. עצם החלוקה בין חיי דת לחיי עולם, בין הדת לחיים, היא אנכרוניסטית. רק תוך לימוד תולדות עם ישראל על פי תורה שבע"פ, ותולדות תושב"ע בחיי עם ישראל – מוכח בעליל עד כמה תורת חיים היא שאין להבין חיים בלעדיה, וקל וחומר שאינה מובדלת מן החיים התוססים ומתפתחים. עצום הוא מספר הפעמים, האירועים והמקורות הנלמדים בקורס כזה, שמהם עולה ציור חי ומרשים של ראשי התורה, נשיאי הסנהדרין, התנאים, ועוד, כראשי ממשלה, שרי חוץ ופנים, מלחמה ואוצר; כעוסקים וקובעים מחירים, שערים ומידות, כללי מסחר ובנקאות, הגנה על תוצרת הארץ, מאבק בספסרים, עושקים ומכניסי תרבות זרה, בייצוב ובעיצוב חיי המשפחה – בצידם הכלכלי והמוסרי – החינוך, יישוב הארץ, היחס לשלטון הזר, ועוד ועוד.
6. המעקב המתמיד בלימוד תולדות תושב"ע אחרי אישיותם של חז"ל – המתבלטת בהנהגת העם בימי משבר, מפנה ותהפוכות; בעמידתם בשעו להדוף כל השפעה רעה – תרבותית, חברתית, צבאית, מדינית וכלכלית; בהנהגה היומיומית את העם – בתשומת לב והתאמה לכל חוג ומעמד בעם, על צרכיו ובעיותיו – כל אלה מציינים ללומדים באופן מוחשי את ענקותם, צדקותם, טהרתם, חסידותם, ההגיון העילאי המופלא שלהם והמידות המתקנות להפליא. דמויות, שאחרי לימוד כזה כמעט ואין אפשרות שלא להשמע להן, לבטוח בהן, להתאבק בעפר רגליהן, ולחיות את חיי היומיום לפי מוצא פיהן.
- כל יסודות האמונה והחיים ("צדיק, באמונתו יחיה") הללו, נקנים תוך לימוד תולדות תושב"ע. כידוע למחנכים, הדרך הבטוחה, הטובה והישירה ביותר להחדרת ערכים ולהפנמתם, היא הדרך העקיפה, בצורה בה הלומד אינו חש שמלבישים עליו הנחיות, שמכתיבים לו ערכים, שמתנכים אותו, שמדריכים אותו מה נכון ונחוץ לו לדעת, להפנים ולחיות. הדרך שבה הוא שומע חופשי, בלא צורך "להפריש חומצות מגן" נגד מורה ש"מטיף" לו. אין כלימוד תולדות תושב"ע להקנות

בעקיפין את כל יסודות האמונה, וכך להכין ולהנחות ישירות את הבסיס הנפשי לקבלת עול מלכות שמים, עול מצוות, ואמונת חכמים. להסברת טענה זו, נדגים להלן – בעזרת דוגמאות בודדות בלבד מתוך ים המקורות והאפשרויות – קטעים מלימוד תולדות תושב"ע מן המקורות, באור תולדות עם ישראל.

הפולטיקה הדרת

כל מי שמלמד מבוא לתושב"ע נזקק, כמובן, גם להסבר ענין המחלוקת בהלכה. נוסף להסבר הרעיוני – על החזיונות שבחיי עולם דוקא באמצעות המחלוקת, ועל המחלוקת כדרך הבלעדית לבירור ומיצוי מוחלט של האמת⁸ – נזקק הוא, בודאי, קודם כל למקורות המתעדים את התפתחות המחלוקת בישראל, מ"מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל"⁹, עד למשנה הסוקרת את תולדות המחלוקת על הסמיכה,¹⁰ לאורך כל תקופת חמשת הזוגות, ועד ל"עמדו שמאי והלל ועשו אותן – את מספר המחלוקות שלא הוכרעו ארבע"¹¹. [כאן חשוב מאד להמשיך את דברי הירושלמי, המלמדים שמחלוקת בהלכה תהא בישראל "עד שיבוא בן דוד", ולהסביר את המחלוקות וחילוקי הדינים והמנהגים – בין עדות, ובתוך עדות – בימינו].

*

לעניות דעתי, מי שרוצה להשיג את המטרות שהזכרו – החדרת יסודי האמונה – באמצעות הוראת תולדות תושב"ע, לא יוכל לעשות זאת בלא שיסיים, כי להתפתחויות בחיי היומיום – של הכלכלה, החברה, ובעיקר של הפולטיקה: המדיניות הפנים-ישראלית, יחסי השלטון והחכמים, ויחס השלטון הזר לאומה – יש השפעה רבה על הדינים, התקנות, הגזירות והמנהגים. אם לא כן – התורה הרי, חלילה, מנותקת מחיי העם, ואינה "חיי עולם". באמצעות ההלכות, התקנות והגזירות עונים חז"ל לבעיות חיי היומיום, שמציבות התפוכות בחיי המדיניות, החברה והכלכלה.

מאידך, ברור שבמקורותינו כמעט ולא יובא בגלוי – ורק לעיתים יובא בהסוואה

8. מהר"ל, באריהגולה (הוצאת הניג, לונדון; יהדות, בני-ברק) עמ' כ"בא, ותפארת-ישראל פרק סט.

9. ברייתא, סנהדרין פח,ב.

10. חגיגה ב,ב.

11. "בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל, אלא על הסמיכה בלבד. עמדו שמאי והלל ועשו אותן ארבע. משרבו תלמידי ב"ש ותלמידי ב"ה, ולא שימשו את רביהן כל צורכן, וירבו מחלוקות בישראל, ונחלקו לשתי כתות – אלו מטמאין ואלו מטהרין – ועוד אינה עתידה לחזור (ההלכה הפסוקה המוסכמת) עד שיבא בן דוד" (ירושלמי, חגיגה דף י ע"ב).

(ראה סנהדרין יב,א) — הפן המדיני, חברתי, כלכלי של התקנה, או תיאור המצב שגרם לה. משום ש-

- א. גם אם גזרם התקנה הינו חיצוני, גורם שבחיים — היסוד הוא הלכתי, הסתמכות על מקור, וכן דרך פסיקת ההלכה.
- ב. התורה ודברי חז"ל, נצחיים הם, קיימים ומחיים אותנו גם הרחק מעבר לזמן המסוים שבעיותיו גרמו את הדין. כל תקנה תקפה גם אחר שחלף הגורם החיצוני. לא נחטא, איפוא, במיעוט יראת שמים ובחוסר נאמנות למקורות, אם נוסיף להסבר ההלכתי שבגמרא — גם את הסיבות החיצוניות.

המחלוקת שאחרי שמאי והלל נגרמו משום ש"רבו תלמידי בית שמאי ותלמידי בית הלל שלא שימשו את רביהן כל צרכן"¹¹; וגם משום שהרומאים, ששלטו כאן כבר שמונים שנה לפני הלל ושמאי,¹² לא איפשרו למנהיגות התורנית להתכנס יחד. רומא כבר למדה, כי אצלנו הנהגת החכמים היא גם המנהיגות הצבאית-פוליטית. בהעדר אפשרות קיבוץ כל חכמי הדור אי אפשר לסכם ולפסוק הלכות שיש בהן מחלוקת. כלום אין זו המשמעות של "לא הספיקו לגמור את הדבר — פסיקה במחלוקת ב"ש וב"ה בענין הצרות — עד שנטרפה השעה"¹³? או, כיצד נסביר מדוע היה צריך — כדי לכנס יחד את בית שמאי עם בית הלל (וזה עוד בחיי הלל עצמו שישב כפוף לפני שמאי!) — להתגנב התגנבות יחידים במסוה של "ביקור חולים" בהחבא בעליית בית? מדוע היה כל כך חיוני לנצל פגישה מקרית זו של אבות שני הבתים ותלמידיהם — במינון הכל-כך מקרי, שבאכזריות נוראה לא הרשו להפיר¹⁴ — לבירור הלכות תלויות ועומדות? כיצד עמדו בלא הכרעה, עד התכנסות מקרית זו, חמישים וארבע¹⁴ בעיות הלכתיות בלתי פתורות, שבהן דנו המתכנסים באותו

12. "מאה ושמונים שנה עד שלא (=קודם) חרב הבית פשטה מלכות הרשעה (=רומא) על ישראל ... הלל ושמעון, גמליאל ושמעון נהגו ושיארתן לפני (חורבן) הבית מאה שנה" (שבת טו,א).

13. "אמר רבי יוחנן בן נורי: היאך הלכה זו רוחת בישראל — נעשה כדברי ב"ש ...? נעשה כדברי ב"ה ...? בואו ונתקן להן, לצרות, שיהיו חולצות ולא מתוייבמות. לא הספיקו לגמור את הדבר (=לתקן את התקנה שהציע) עד שנטרפה השעה" (יבמות יד,א).

14. "ואלו מן ההלכות שאמרו בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון שעלו לבקרו (=ביקור חולים). נמנו (=עמדו למנון, להכרעת דין, אחר בירורו כפי סדרי הדיון בבית הדין) ורבו (כהצבעה) בית שמאי על בית הלל" (שבת יג,ב).

"נעצו חרב בבית המדרש, אמרו: הנכנס — ייכנס, והיוצא — אל ייצא. ואותו היום היה הלל (=הוקן) כפוף וישב לפני שמאי כאחד מן התלמידים, והיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל" (שם יז,א).

"תלמידי ב"ש עמדו להן מלמטה (מחוץ לעליה, בחצר), והיו הורגין בתלמידי ב"ה (שכנראה נסו לעלות לעליה ולגרום לכך שלב"ה יהיה רוב). תני: ששה מהן — עלו, והשאר — עמדו עליהן בחרבות וברמחים" (ירושלמי, שבת פ"א ה"ד, דף ט ע"א).

"תני: שמונה עשר דבר — גזרו (=גזירות שנתקבלו פה אחר), ובשמונה עשר — רבו (=נגזרו רק

היום "שהיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל"? כל נ"ד הנושאים הם תקנות וגזירות, כלומר בעיות שקשיי הזמן גרמון. רק מצבי חירום כאלה של שלטון זר מבחון, ושלטון הורדוס מבפנים, יכולים להעלות כה הרבה צרכים לתיקון הלכתי דחוף.

ב. גולה

עתה פנויה הדרך לעיון באותה משנה¹⁵ הסוקרת את תולדות המחלוקת על הסמיכה. ברוב הקורבנות שהיחיד מביא, צריך בעל הקרבן לסמוך שתי ידיו בכל כוחו על ראש הבהמה החיה.¹⁶ אם הביא אדם קורבנו ביום טוב, חולקים הזוגות במשנתנו – האם יסמוך ביום טוב, או בערב יו"ט. דעת האומר "שלא לסמוך", היא: כיון שהישענות בכל הכוח על בעל החי הינה שימוש בו, ואסור להשתמש ביום טוב בבעל חיים, לכן יסמוך מערב יו"ט, וישחט ביו"ט. המתיר לסמוך אומר, שכיון שהכתוב "וסמך ידו על ראש קרבנו, ושחטו"¹⁷ דורש שהשחיטה תהא סמוכה, תכופה לסמיכה – אי אפשר לסמוך אתמול בערב יו"ט, ולשחוט למחרת, אלא "תיכף לסמיכה – שחיטה".¹⁸ ומאחר ששחיטה מותרת ביו"ט – אף הסמיכה, הצמודה לה, מותרת ביו"ט.

בורחים לחו"ל

וכאן שואל הלומד:

א. השימוש בבעל חיים ביו"ט אסור רק מדרבנן, משום "שבות",¹⁹ והרי אין שבות

בהסכמת הרוב המקרי של ב"ש. ובשמונה עשר – נחלקו (ולא היה רוב, ולא נגזרו. סך הכל – 54 נושאים לגזירות) שם.

15. (זוג א') "יוסי בן יועזר	אומר: שלא לסמוך.
יוסי בן יוחנן	אומר: לסמוך.
(זוג ב') יהושע בן פרחיה	אומר: שלא לסמוך.
נחאי הארכלי	אומר: לסמוך.
(זוג ג') יהודה בן טבאי	אומר: שלא לסמוך.
שמעון בן שטח	אומר: לסמוך.
(זוג ד') שמעיה	אומר: לסמוך.
אבטליון	אומר: שלא לסמוך.
הלל ומנחם – לא נחלקו.	
יצא מנחם – נכנס שמאי.	
(זוג ה') שמאי	אומר: שלא לסמוך.
הלל	אומר: לסמוך.
- הראשונים (שבכל זוג) – היו נשיאים (נשיא הסנהדרין) ושניים להם – אבות בית דין (חגיגה ב.ב.).
16. משנה מנחות ט.ז. ובבלי חגיגה ט.ב.
17. ויקרא ג.ב.
18. מנחות ט.ח.
19. ביצה לו.ב.

- במקדש²⁰ – חכמים לא גזרו את איסוריהם אלה בבית המקדש. אם כן, על מה בכלל המחלוקת, מדוע אסור לסמוך ביו"ט במקדש?
- ב. ולו אף היה מקום למחלוקת באיסור שבות במקדש, ביום טוב – מדוע דוקא במחלוקת פשוטה זו לא יכלו להכריע גדולי עולם אלה, לאורך כל חמשת הדורות של תקופת הזוגות? מדוע העבירו מחלוקת זו, ללא הכרעה, מדור לדור? מה יש בה שאין בכל שאר הנושאים הרבים – הקשים והדחופים, שהמצב הנורא העלה בתקופתם – שבהם חלקו, ובכל זאת הכריעו ופסקו?
- ג. מדוע אין הגמרא מזכירה כלל את השקלא וטריא – המשא והמתן ההלכתי, הראיות ופירוכותיהן, הקושיות והתירוצים ומערכת הדיונים שנערכה, ולו בין זוג אחד בלבד? מחד – מחלוקת כה ארוכה, סבוכה וקשה, שאין בה הכרעה, ומאידך – ללא כל בירור ודיון. כביכול "התעקשות" כל צד על עמדתו?
- ד. ובזוג החמישי – כשהלל ומנחם לא נחלקו – מדוע לא נפסקה אז הלכה זו?

אולי ברקע העובדתי ההיסטורי נמצא פשר לדבר. נזכור כי למרות שאנו בתקופת בית שני, מאה וחמישים שנה לפני חורבנו – בכל זאת יש כבר יהודים רבים הנמצאים בגולה. התפוצה – יסודה בכל אותם יהודים שלא עלו מבבל עם עזרא (שהעלה רק 42,360 איש²¹), וגם לא אחר כך לאורך תקופת ביטוס הישוב היהודי בימי הבית. אליהם הצטרפו רבים שברחו לחו"ל, בעיקר מאז הכיבוש היוני והרעת המצב הדתי והכלכלי בארץ, שבא בעקבות תום תקופת השקט של השלטון הפרסי. יהודים ברחו מהארץ כיון שקשה היה לחיות בה על פי התורה, תחילה בשל רדיפות המתיונים והיונים, ואחר כך בגלל רשעות מלכי החשמונאים האחרונים, ובשל הרציחות התכופות של חברי הסנהדרין.

כשיוחנן כהן גדול עבר בסוף ימיו לצדוקים²² ורדף את החכמים, ברחו נתאי הארבלי – אב בית הדין – ועמו חכמים רבים, למצרים. השאר – נתפסו ונהרגו. בימי בנו של יוחנן – המלך אלכסנדר ינאי – נהרגו "כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם"²³. המלחמה בין בניו של ינאי – הורקנוס ואריסטובלוס – הבריחה רבים נוספים מהארץ. אחרי מות שמעיה ואבטליון שוב ברחו רוב חכמי הדור, עד שזקני בני בתירא חידשו את הסנהדרין. כ־230 שנה לפני החורבן בנה חוניו מקדש בליאונטופוליס שבמצרים, ללמדך מה גדול היה הציבור היהודי שם אז, ועד מה עז היה רצונו במקדש ובעבודת ה'.

20. משנה עירובין י.א.

21. עורא ב.סד.

22. ברכות כט.א.

23. קידושין סו.א.

הגולה – בעד ונגד

היווצרות גולה גדולה, מחייבת התייחסות של הסנהדרין, הנהגת האומה, וקביעת עמדה הלכתית כלפיה. זה מצב חדש שלא היה לו תקדים בתולדתנו. עדיין לא היינו במצב בו רוב העם יושב עצמאי ושולט בארצו, בעוד רבים רבים יושבים בגולה כיורדים. הבעיה סבוכה. אמנם אלו שירדו לחו"ל ברחו בעיקר ממניעים דתיים, מן הרדיפות והרציחות בארץ – בידי היוונים, הצדוקים, הרומאים, וכו' – כדי לשרוד בחיים, וכדי לחיות חיי תורה חפשיים. אך מאידך – הכרה תורנית הלכתית בגולה, תתן לגטימציה מצד המוסד ההלכתי העליון בישראל להימצאותם שם, תגביר את הירידה, ותערער את גודלו, חוזקו, וכישר עמידתו של הישוב בארץ בתלאות ובצרות; תסכן את הישוב, את בית המקדש ואת עצמאות ישראל.

להכרעה בדילמה איומה זו יש השלכות הלכתיות מעשיות. למשל: מי שמצריך "תיכף לסמיכה – שחיטה", טוען שסמיכה מעכבת את הקורבן,²⁴ ובלעדיה אי אפשר להקריב. נמצא שמי שמצריך הצמדת הסמיכה לשחיטה (ומתיר סמיכה ביו"ט), כיון שלדעתו לא ניתן להקריב בלא שהבעל יסמוך, מונע מכל יהודי בחו"ל להשתתף בעבודת המקדש, להקריב קורבנות יחיד – בין אלו שחובתו להקריב, ובין נדבה – אלא אם כן יבוא בעצמו לירושלים עם קורבנו. שליחו לא יכול לסמוך עבורו, ובלא סמיכה – אין קרבן. ואילו הסובר שסומכים בעיו"ט, ואין צריך להצמיד סמיכה לשחיטה כי אפשר להקריב גם בלא סמיכה – מתיר גם לבני חו"ל לשלוח כסף לקרובם בארץ, שיקנה, ישחוט ויקריב עבורם.

ובכן, התרת השאלה "לסמוך – או שלא לסמוך", הינה קביעה סבוכה ואחראית מאין כמוה – שאלת עתיד יהדות הגולה. האם לאסור על יהודי הגולה שותפות בעבודת המקדש, ובכך: (א) לעצור את הירידה לחו"ל; (ב) ללחוץ על יהודי חו"ל לחזור ארצה. שהרי אז, בלא קורבן פסח, חגיגה, עליה לרגל (ראיה), חטאת, תודה, יולדת, ועוד ועוד – במה מתבטאת עבודת ה' של יהודי? ומנגד – הדיעה שאין לדחות את יהודי הגולה, להרחיקם מהמקדש, מהמרכז היהודי, ליאשם, להנציח את שהותם בגלות, להפרידם מכלל ישראל. האם הלחץ – במניעת ההקרבה – יגרום להם לשוב לארצם, או שמא להינתק מיהדותם? ואולי עוד יקימו לעצמם מקדש – דוגמת זה שהוקם במצרים – וסנהדרין בגלות, וכך תתפורר לגמרי אחדות האומה, ותאבד מרכזיות ארץ ישראל? מי הוא זה אשר יקח על עצמו לפסוק בשאלה גורלית לעתיד האומה בדרך המקובלת של "נמנו (הצבעה ברוב קולות) וגמרו". כך לגמור ענין כזה?

עתה נפתרו כל שאלותינו. ומעתה ברור מדוע נמשכה המחלוקת – בשאלה

"שולית" של סמיכה על קורבן ביו"ט – לאורך דורות, הכיצד לא הוכרעה במנין, מדוע לא לסמוך כשממילא אין שבות במקדש, ומדוע לא נדעו פרטי המו"מ ההלכתי.

מקדש, וסנהדרין ב... מצרים

לעמדה כלפי יהדות הגולה יש השלכות הלכתיות נוספות. למשל, כיצד להתייחס למקדש שנבנה במצרים. וזה סיפור הקמתו:

תניא: אותה שנה שמת שמעון הצדיק (הכהן הגדול), אמר להן: שנה זו הוא (=אני) מת ... בשעת פטירתו אמר להן: חוניו בני ישמש (ככהן גדול) תחתיו. נתקנא בו שמעי אחיו – שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה (וחשב שהכהונה הגולה מגיעה לו). אמר לו (לחוניו): בא ואלמדך סדר עבודה. הלבישו באונקלי (מלבוש עור) וחגרו בצילצול (חגורה), העמידו אצל המזבח, ואמר לאחיו הכהנים (בלגלוג): ראו מה נדר זה לאהובתו: אותו היום שאשמש בכהונה גדולה, אלבש אונקלי שלך ואחגור צלצול שלך. בקשו אחיו הכהנים (של חוניו, שהאמינו בתמימות לשמעי אחיהם, וחשבו שחוניו מבזה את הכהונה הגדולה) להורגו. רץ (ברח) מפניהם, ורצו אחריו. הלך לאלכסנדריה של מצרים, ובנה שם מזבח,²⁵ בהסתמכו על דברי ישעיהו הנביא,²⁶ "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים, ומצבה אצל גבולה לה' ...

אגב, מקדש זה – שנבנה כאמור כ-230 שנה לפני החורבן – החזיק מעמד, ועבדו בו את עבודת המקדש עד שנחרב שלש שנים אחרי חורבן הבית השני. גם כאן נוקבת עד תהום תשתיתה של האומה שאלת ההתייחסות למרכז זה של חיים יהודיים בנפרד מארץ ישראל: לאמצו, כדי לחזק את יהדותם של אנשי הגולה, וכדי לא לדחותם מעמם – או לשלול אותו כדי לאלצם לעלות למקדש בירושלים, וכדי למנוע בריחה נוספת – בעת הצרות הבאות – למקום שגם בו ניתן לעבוד את ה' באישור הסנהדרין? ובאמת ניתן למצא את בעלי הרעות החלוקות בנידון: הן בהתייחסות לעצם הקמתו – "בנה שם מזבח והעלה עליו לשום עבודת כוכבים", ובאותה גמרא יש אומרים: "בנה שם ... לשם שמים"²⁵ – והן לגבי כל מי שמקריב במקדש חוניו, לאורך כל הדורות: "אמר רבי יצחק: שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה, קסבר בית חוניו – לאו בית ע"ז",²⁷ או "מי שהקריב עולה בבית חוניו – לא יצא, וחייב כרת".²⁸

25. מנחות קט.ב, ועיין שם גירסא שונה לסיפור זה.

26. ישעיהו יט.יח.

27. מגילה י.א.

28. תוספתא מנחות יג.ג.

באותו ריכוז גדול של יהודי מצרים דברו ושמעו רק יונית. אם רצוננו שצבור זה לא ישכח את תורתו ואת יהדותו – נתיר לו לתרגם את התורה ליונית, כדעת רשב"ג ורבותינו.²⁹ אבל מי שסובר כי כל לגטימציה וכל "הנחה" ופשרה בחובות התורניות שנעשה ליהודי הגולה – יזיקו להם ולישוב בארץ, סובר ש"אין כותבין – תורה – יונית, והיה היום – שבו כתבו את התורה יונית – קשה לישראל כיום שנעשה העגל."³⁰

בין שאר הספורים המופלאים על גודלו, פארו ויפיו של בית הכנסת האדיר שבנו להם יהודי אלכסנדריה, ובתוך פירוט תיאור ארכיטקטורת הפנים, מובא בתוספתא,³¹ "ושבעים אחת קתדראות של זהב היו שם, כנגד שבעים ואחד זקן". ובמסכת סוכה³² נוסף "של סנהדרי גדולה" (והב"ח מוחקו). בית כנסת זה נקרא, בגמרא שם, "כבודן של ישראל". אין אנו יודעים אם היו אלו רק קתדראות המסמלות ומזכירות את הסנהדרין הגדולה, או אפשר שיהודי מצרים הקימו לעצמם – נוסף למקדש – גם סנהדרין עצמאית.

מכל מקום, דומה שעיון זה שפיתחנו כאן, מוכיח את הצורך בקשר בין ידיעת העובדות ההיסטוריות ומצב האומה, ובין הבנת המקורות; מעלה את גודל אחריותם הלאומית ותוקף הנהגת האומה בידי חז"ל; מלמד עד כמה הכרעות הלכתיות קבעו וניתבו את דרכי העם, קיומו ואחדותו במצבי פירוד קשים; ומורה עד כמה נצחית היא תורתנו, באמצעות התושב"ע.

ג. כתות

על רקע המסופר עד כאן, בסיבות הירידה שיצרה מציאות של יהדות בגולה – יובן גם ענינם של כתות מדבר יהודה וים המלח. במשנה³³ שסקרה את תולדות המחלוקת על הסמיכה בתקופת הזוגות, נתקלנו בידיעה מוצנעת וחשובה: "הלל ומנחם – לא נחלקו. יצא מנחם – נכנס שמאי". גם הגמרא³⁴ שואלת: "לאיכן (=להיכן) יצא? יש אומרים: ממידה – למידה יצא, ויש אומר: כנגד פניו (=בעל כורחו) יצא, הוא ושמונים זוג של תלמידי חכמים מלובשים תירקי זהב (=בגדי פאר מלכותיים), שהשחירו פניהם כשולי קדירה (=תחתית סיר) וכו'". בהשוואה לדברי הבבלי³⁵ יובנו הדברים יותר: "אביי אומר: יצא לתרבות רעה, רבא אומר: יצא לעבודת המלך ... ויצאו עמו שמונים זוגות תלמידים לבושין סיריקון".

29. מגילה ט, א.

30. מסכת סופרים א, ר, ז.

31. סוכה ד, ד.

32. נא, ב.

33. חגיגה ב, ב.

34. ירושלמי חגיגה פ"ב ה"ב (י, ב).

35. חגיגה טז, ב.

בורחים למדבר

"ממיתה למיתה" שבירושלמי מתורגם על ידי אביי – "תרבות רעה". ממיתה – מדרך חיים, מתרבות אחת; למיתה – לדרך חיים, לתרבות אחרת. בירושלמי לא נאמר שתרבות זו – רעה. אולם ברור שכשהמצב חמור עד כדי כך שהמלך – הורדוס – מעז לשלוח חיילים, שנכנסים לסנהדרין – באמצע הישיבה, הדיונים, הלימוד במוסד התורני העליון שכל ישראל כפופים לו – ולוקח בכח את אב בית הדין יחד עם מאה ושישים ("שמונים זוגות") תלמידי חכמים מכובדים, בעודם לבושים בגדי המלכות המוזהבים בהם כיהנו פאר בסנהדרין, ומגייסם לעבודת כפיים שחורה ובזויה בפומבי, עד שהשחירו פניהם כתחתית סיר שרוף – במצב כזה ברור שמנחם, אב בית הדין, כשרק יצליח לברוח מעבודת המלך, מהגיוס בכפיה, לא ינסה לחזור למושב הסנהדרין, אלא ינסו אל המדבר, למקום שומם ורחוק, אליו לא יגיעו חיילי המלך.

כמוהו ברחו, מן הסתם, רבים וטובים למדבריות שביהודה, והקימו לעצמם קהילה לתפארת, בנויה על יסודות התורה, במאמץ עליון לקיים חיי תורה שלמים, שלא נתאפשרו בירושלים. סביר להניח שקבוצות קטנות ובודדות כאלה מקצינות במשך הזמן את דרכן התורנית, ומחמירות על עצמן – הן כדי למצוא לעצמן צידוק על פרישתן מן הצבור, הן כדי לבלות את שארית חייהם בכפרה על מה שחיסרו במשטר הורדוס, הן כדי להשיג את שבקשו בבריחתם למדבר, וגם כדי לשמור על הגחלת והקיום של עם ישראל, בחושבם כי רציחות של תלמידי החכמים ורדיפות כלל ישראל – גופם ודתם – אולי כבר חיסלו את האומה. הוסף לכך את ניתוקם מבית המדרש, מקור החיות והיצירה של התושב"ע המתחדשת ונוצרת – והרי לך מתכון, המתבשל לאורך שנים רבות, להיווצרות כתות הפורשות מהתושב"ע האמיתית שנוצרה בסנהדרין שבירושלים, וממילא – פורשות מכלל ישראל ונעלמות.³⁶

מה שבתלמוד ירושלמי, הקרוב לאירועים, נקרא "יציאה ממיתה למיתה", מתפרש על ידי אביי – בריחוק זמן, בבבל, בפרספקטיבה היסטורית, בראיית התוצאות המאוחרות – כתרבות רעה. אין הכרח להבין מכאן שמנחם עצמו יצא לתרבות רעה.

שוב ראינו את דבקותו של עמנו בתורה, כיצד רק היא מחיה אותנו, איך כל הפורש ממנה – פורש מן החיים, ומישראל, וגם עד כמה קשורים תולדותיה בכל מה שקורה לעם התורה.

36. ראה "קדמוניות" ליוסף בן מתתיהו, טו"ה.

יורדים ועולים

עריצותם של מלכי החשמונאים ורדייתם בחכמים, גרמה לשיתוק הסנהדרין. חבריה, חלקם – נרצח, אחרים – בורחים לחו"ל, ויתרם – למדבר. עם שיתוק הסנהדרין – משותקים חיי התורה וחיי העם. ההשפעה העזה של שלטון החשמונאים הצדוקים על חיי התורה והעם בולטת גם בתולדות חייו של הלל הזקן עצמו.

מכינויו "הלל הבבלי"³⁷ למדנו שנולד בבבל. הסיפור הידוע על הלל, העני המרוד, המוסר נפשו על לימוד תורה עד כדי שכיבה תחת ערימת שלג על ארובת בית מדרשם של שמעיה ואבטליון³⁸ – מעיד כי בצעירותו עלה מבבל לירושלים, והתפרנס בה בדוחק רב – עד שהפך סמל העניות ("כלום עני היית יותר מהלל"³⁸) – למרות שהיה בן למשפחה מיוחסת³⁹ ועשירה בבבל. בתקופה מאוחרת יותר, אחר שכבר היה מלא וגדוש בידיעת התורה, מצינו שבימי בני בתירא נודע כי "אדם אחד יש שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו, ששימש שני גדולי הדור – שמעיה ואבטליון"⁴⁰. מדוע הלל, שנולד בבבל ועלה לירושלים כדי ללמוד תורה – נאלץ לרדת לבבל, ורק אחר כארבעים שנה⁴¹ עלה שוב לישראל?

השתלטות הצדוקים על הכהונה הגדולה, שנקנתה בכסף ממלכי החשמונאים,⁴² גרמה לעם לזלזל לגמרי בכהונה ולהצמד לחכמיו, עד כדי כך שבמוצאי יום כפור אחד, באמצע התהלכה הגדולה בה מלווה כל העם את הכהן הגדול שיצא בשלום מן הקודש לביתו, ראה העם את "שני גדולי הדור, שמעיה ואבטליון, שהן חכמים גדולים ודרשנים גדולים"⁴³, שלא היו בבית המקדש ביום כפור, כי הדירו רגלם משם בגלל שליטת הצדוקים – ומיד זנחו כל העם את הכהן הגדול ופנו ללות את החכמים הנערצים.⁴⁴ אין, איפוא, כל פלא שמצב כזה עורר חמת המלכים ששוב הרגו בחכמי ישראל, ויתרם ברחו. עם מות שמעיה ואבטליון – פסקה פעולת הסנהדרין, ותלמידם, הלל, ברח בבבלה.

זמן רב אחר שנשתכחה תורה מישראל "עלה הלל הבבלי ויסדה"⁴⁵ מחדש, מן

37. סוכה כ,א.

38. יומא לה,ב.

39. במגילת יחסיין שמצאו בירושלמי כתוב שהלל היה בנו החמישי של דוד מאביטל (בר"ר צח,ח; ירושלמי תענית פ"ד ה"ב, דף כ.ב).

40. פסחים טו,א.

41. ספרי, דברים שנו.

42. יבמות סא,א.

43. פסחים ע,ב.

44. יומא עא,ב.

45. סוכה כ,א.

היסוד. עד כדי כך נשתכחה בעקב המאורעות! סיפור עליתו לארץ, ועליתו כאן לנשיאות הסנהדרין – מופלא, ויש בו ללמדנו רבות. העובדות:⁴⁶

תנו רבנן: הלכה זו נתעלמה מבני בתירא. פעם אחת חל ארבעה עשר (בניסן, ערב פסח) להיות בשבת. שכחו, ולא ידעו, אם (קרנן) פסח דוחה את השבת (שבה, בדרך כלל, אסור להקריב קרבן יחיד), אם לאו. אמרו: כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת, אם לא? אמרו להם: אדם אחד יש, שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו – ששימש שני גדולי הדור, שמעיה ואבטליון – ויודע אם פסח דוחה את השבת, אם לאו. שלחו וקראו לו. אמרו לו: כלום אתה יודע וכו'. אמר להם ... (לימוד ב"גזירה שוה" שמלמד שאכן מקריבים פסח גם בשבת. אחריו, הוסיף לימוד ב"קל וחומר"). מיד הושיבוהו בראש, ומינהו נשיא עליהם.

כבר מקריאה ראשונה, אנו מתפעלים מענקיות העונה של זקני בני בתירא, שהיו נשיאי הסנהדרין (אם כי לא נשיאים כשאר הזוגות – לא גדולי הדור, לא מינוי של סמיכת חכמים. כנראה שתוך ניצול קשריהם הטובים – צבאיים וכלכליים – עם השלטון הצדוקי והרומאי, הצליחו להשיג רשיון להקמת סנהדרין, ובמקום שאין איש – עמדו הם בראש הסנהדרין). מיד כשנתברר להם שיש אדם – עולה חדש ובלתי מוכר – שיודע תורה יותר מהם, ויודע הלכה שהם אינם יודעים, התפטרו על אתר מנשיאותם, ומינהו נשיא עליהם! האם מכיר מי מאתנו אדם אחר שהיה עושה זאת? אפילו רבי, רבנו הקדוש, שיא העונה ("משמת רבי – בטלה ענוה"⁴⁷) אמר: "בל מה שאומר לי (כל) אדם – אעשה, חוץ ממה שעשו זקני בתירא לזקני הלל, שסילקו עצמן מן הנשיאות, ומינו אותו".⁴⁸ גם הירושלמי מציין שמעשה זה שלהם גדול משל יונתן בן שאול שיותר לדוד על המלוכה, שהגיעה לו כגדול האחים, ומשל ר' אלעזר בן עזריה שהתפטר ופינה מקומו לרבן גמליאל. מסיים הירושלמי, שבין ה"שלושה שהניחו כתרן בעולם הזה, וירשו (משום כך) חיי עולם הבא ... אין לך חידוש וענוותן כענוותנותן של בני בתירא."⁴⁹

מפי השמועה למדו

פעמים רבות גירסתו של הבבלי חסרה, בדברים שאירעו בארץ ישראל, ולהשלמת התמונה אנו זקוקים לעדות התלמוד הארץ ישראלי, וכך מובא שם,⁵⁰

46. פסחים סו.א.

47. סוטה ט.טו.

48. ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג (מב.א), בתרגום פניימשה שם.

49. ירושלמי פסחים פ"ו ה"א (לט.ב).

50. שם (לט.א).

שלחו וקראו לו. אמרו לו: שמעת מימיך (ולא כבבלי: כלום אתה יודע) כשחל י"ד להיות בשבת – אם דוחה את השבת, אם לאו? התחיל דורש להן מהיקש, מקל וחומר, מגזירה שוה ... אמרו לו: כבר אמרנו, אם יש תוחלת (תקוה, תשועה) מבבלי (=אכזבת אותנו, וכאן בא הדיון שנערך ביניהם לבין הלל, בו דחו הם בראיות הלכתיות את ראיותיו מאותן "מידות שהתורה נדרשת בהן" שהוזכרו). אף על פי שהיה יושב ודורש להן (מלמד ומוכיח בראיות – על פי שבע המידות שניסח כאן הלל) כל היום – לא קבלו ממנו – עד שאמר להן: יבוא עלי כך (אני מקבל קללה מסוימת על עצמי, אם לא שכך) שמעתי משמעיה ואבטליון, כיון ששמעו ממנו כן – עמדו ומינו אותן נשיא עליהן.

קל לעמוד מיד על ההבדלים בין הבבלי לירושלמי. ננסה עתה להבין את שאירע. א. הכיצד לא ידעו סנהדרין מה עושים בערב פסח שחל בשבת? וכי זה צירוף זמנים כח נדיר, חד פעמי? כל אחד מאתנו זוכר, בשנים האחרונות, כמה פעמים זה קרה. אפילו בזמן שקדשו את החדש על פי עדות ראייה "אי אפשר לשני שביעית (שיעברו י"ד שנים, בלי שיחול י"ד להיות בשבת, ולמה נתעלמה הלכה מהן?" – שואל הירושלמי.⁵⁰ דבר שגרתי כזה, בו משתתף כל יהודי – שהרי אין פטור מהקרבת הפסח מדי שנה – אפשר שלא יזכרנו אף אחד בנשיאות, בסנהדרין, בכל עם ישראל?

ב. מדוע שאלו בני בתירה את הלל אם שמע מימיו, ולא האם ידוע לו?
ג. מדוע את אותה הלכה – שהוכיח להם בכל שבע המידות שהתורה נדרשת בהן, ושהצליחו לפרוך את ראיותיו, ולא קבלוה ממנו – הסכימו לקבלה רק אחרי שאמר: "כך שמעתי-משמעיה ואבטליון"? ומיד כשאמר כך – קבלו?
ד. ומדוע רק "כיון ששמעו ממנו כן (שהלכה זו היא בידיו שמועה מרבתי) עמדו ומינו אותו נשיא עליהן"?

והקשה מכל –

ה. זה שי"ד בניסן יחול בשבת, ידעים כולם כבר בתחילת חודש אדר. אם כך – מדוע לא עיברו את אדר, ודחו על ידי זה את י"ד בניסן ליום א' הרי כך היו עוקפים ו"פותרים" את הבעיה, מאחר שלא ידעו מה לעשות כשחל בשבת?

עיבור החדש באונס

גם כאן, דומה שהתמיהות ההלכתיות נפתרות בהסבר הסביבתי, העובדתי, ההיסטורי. כזכור, הצדוקים שולטים – בחסות המלכות במקדש, בסנהדרין שהקימו, ובכל שטחי החיים. הם טוענים שחג שבועות – חמישים יום מ"מחרת השבת" (שהוא תמיד יום ראשון בשבוע, לדבריהם) – חייב תמיד לחול ביום א'. די יהיה אם כמה עשרות שנים יעברו את חודשי השנה כך שתמיד פסח יחול בשבת, והעומר והג

שבועות יחולו תמיד ביום א', "ממחרת השבת" – א' דחוה"מ פסח. וזה בדיוק מה שהם עשו כדי להרגיל את העם – במשך דור, דורותיים – בשיטתם, שתנצח. בשנה הראשונה שחזרו בני בתירה לשלוט בסנהדרין, הפסיקו להתערב בכוח בעיבורי החודשים, וכך קורה **שערב פסח חל בשבת** (ולא – כרגיל עד עתה – פסח עצמו). אולם, גם אם נניח שאכן לא ידעו אם פסח דוחה שבת – בשל חוסר נסיון ותקדים לכך במשך עשרות השנים שעברו – מדוע לא יעברו הם את ניסן וידחו את הפסח ליום אחר, ויפתרו כך את הבעיה השנה, עד שיזכו לביורר הדין? לעניות דעתי, גם זה ברור: אם יפעלו הם – לצורך אכיפת דעתם ההלכתית – בדיוק כפי שנהגו הצדוקים, על ידי שימוש בעבור החודש לצורכיהם, במה שונים הם בעיני העם, מהצדוקים קודמיהם, שבהם ובשיטתם הם נלחמים?

לאמיתו של דבר, ההלכה – שהפסח כן דוחה שבת – היתה ידועה וברורה לכולם בוודאות. כך מתברר **למעשה**, מהנהוג של כלל ישראל, שלמחרת (בשבת) – בלי שהסנהדרין פרסמו והודיעו דבר – כל היהודים הביאו את פסחיהם למקדש, ו"מי שפסחו טלה – תוחבו (את סכין השחיטה שאסור להביא למקדש בשבת) בצמרו, מי שפסחו גדי – תוחבו בין קרניו", ואין בזה מלאכה בשבת, כפי שרש"י פירש שם.⁴⁶ ואף על פי כן לא רצו בני בתירה לפסוק את ההלכה – הידועה להם – ואף לא להסכים להוכחותיו של הלל הבבלי מהמדות שהתורה נדרשת. הכיצד? מדוע חיפשו דוקא, ורק, מי ש"שמעת מימיך" הלכה זו, וקבלו ממנו רק אחרי שנשבע להם ש"כך שמעתי משמעיה ואבטליון"?

צריך לזכור שגם הצדוקים היו חכמים, ידעו את התורה, מסוגלים לפלפל בה ול"הוכיח" ממקורות את דעתם. על כן, באוירה חושדת זו, כשהמאבק בין הצדוקים לחכמים הוא על קיומה של האומה – החיה על פי חיי עולם הנתועים בתורה – אם בא אדם זר, עולה חדש מבבל, בלתי מוכר ומוסמך – על אף הידע הרב שלו, ועל אף ייחוסו הרב כצאצא דוד המלך – הרי הוא חשוד על צדוקיות. לכן לא נחקור אותו "האם אתה יודע" (כנוסחת הבבלי), אלא כלום "שמעת מימיך". רק האמון על המשך רציפות שלשלת מסורת קבלת התורה שבעל פה, מדור לדור, מרב לתלמיד – הוא האמין. רק "בעל שמועה" יתקבל, ומי שבידו שמועה מרבני הדור הקודם – שמעיה ואבטליון – הוא ראוי להתמנות נשיא, ממשיך שלשלת הקבלה. כשקלט הלל את הענין ואת חשיבות ענין שימוש גדולי הדור "התחיל מקנתרן בדברים, ואומר: מי גרם לכם לצורך לבבלי הזה, לא על שלא שימשתם לשני גדולי עולם, לשמעיה ואבטליון, שהיו יושבים אצלכם"⁵⁰ וכשנענש על כך משמים, ושכח הלכה שנשאל עליה, שוב ענה: "הלכה זו שמעתי, ושכחתי. אלא, הנח להם לישראל אם אין נביאים הם – בני נביאים הם", אנחנו המשך הנביאים שהם התחלת התושב"ע.

האם לא נוכחנו כאן שוב:

- א. בצורך להסתייע ברקע העובדתי היסטורי כדי לפתור תעלומות בהבנת המקורות.
- ב. עד כמה התושב"ע מחיה אותנו וחיה אתנו, עד שאין להפריד בין הבנתה והבנת מאורעות החיים.
- ג. עד כמה שמר עם ישראל בקנאות על אמינות המשך רציפות מסורת התושב"ע, כעל לב חייו.
- ד. על החשיבות של למוד – צמוד למקורות – של המבוא לתושב"ע כסוד לאמונה, ולאמונת חכמים?

ד. מנהיגות

בין השגיו החינוכיים החשובים של לימוד מבוא לתושב"ע, הזכרנו גם (בסעיף 6, פרק א', לעיל) את תיאור גדלותם ומנהיגותם של חז"ל, כבסיס איתן לאמונת חכמים, כמצוה ויסוד לאמונתנו ולחינו. להלן נעקוב, בקיצור האפשרי, אחרי מנהיגות שניים מגדולי הדורות בלבד.

הוראות לשעת חירום

כדי לעמוד, ולו במשהו, על מנהיגותו האמיצה של עזרא הסופר, עלינו לסקור בתמצית את הרקע התקופתי של שיבת ציון הראשונה (וכמובן, חיוני וחשוב לראות את מקבילותיה העקביות בשיבת ציון של ימינו, כדי לזכות ולהבחין ביד ה' המנחה אותנו כל דוד ודור). מהמוני הגולים, עלו עם עזרא רק 42,360⁵¹ מדלת העם, חלק נכבד בהם נשוי לנשים נכריות וילדיהן גויים. במשך שבעים שנות גלות בלבד, שכחו לא רק את כל התורה, אלא גם את עצם קיומה, עד שגילוי ספר דברים היה חידוש מופלא בעיניהם, ובודאי האיסור לשאת נשים נכריות ש"נמצא כתוב" שם, ו"יד השרים והסגנים במעל הזה ראשונה"⁵¹ השחיתות פשתה בצמרת.

תנאי החיים בארץ השוממה – קשים לנשוא. בו זמנית עליהם לבנות את בתיהם, לבנות את המקדש, לכלכל את עצמם, ולהלחם באויביהם. כש"אחת ידו עושה במלאכה, ואחת מחזקת בשלח"⁵² בסדר יום של "והיו לנו הלילה – משמר, והיום – מלאכה"⁵³ נגד השומרונים שבפנים. המאמץ והמעמסה כה כבדים, עד שהזמן היחיד שנותר לקנות מצרכי מזון, הוא... שבת.⁵⁴ ראשי העם, חכמיו וגדוליו –

51. עזרא ט,ב.

52. נחמיה ד,יא.

53. שם טז.

54. שם יג,יד-יו.

הכהנים והלויים, האורים והתומים – נשארו בחו"ל (מוכר?), ועוד ועוד, כידוע. במצב עלוב ונזיל כזה, אין עזרא נרתע מלצוות על גירוש כל הנשים הנוכריות. מדוע? הרי מותר לגיירן? האין סיכון רב בפירוד כזה אכזרי במשפחות – בין אבות לנשותיהם ובניהם – שרמתן נכונותן ומודעותן הדתית שואפות לאפס? מי לידו יתקע שלא ימרדו בו, או יחזרו לגולה? האין זה אכזרי כלפי נשים שגילו נאמנות, עובד משפחה, סביבה ומולדת, והלכו למדבר לא ידוע עם בעליהן? האין זו חומרה יתירה לגבי מי שנשא נוכריות בלא ידיעת האיסור? ירידה כזו במוראל הלאומי לא תחבל במאמץ העליון הדרוש לעת כזאת?

וביותר – מדוע נזקק לאסור, בתנאים כאלה, כשמותר לגייר ולפתור הכל בשלום? ברור שעזרא אסר גיור, רק כהוראת שעת חירום. כשחלפה שעת החירום – חודש הגיור, וגם הלני – מלכת המעצמה הגדולה חדייב – ובניה גויירו. אנשי כנסת הגדולה, בתקופה יותר מאוחרת, אף ציינו את פתיחת השערים המחודשת בשיבוץ ברכה "על גרי הצדק" בתפילת "שמונה עשרה" שערכו. אבל בזמן שכל עילת שיבת ציון היא תיקון וכפרה לחטאי אבות שגרמו לחורבן – הטרי בזכרון הלאומי – "מימי אבותינו אנחנו באשמה גדולה עד היום הזה... כי עזבנו מצוותיך אשר ציוית... ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם... הנשוב להפר מצוותיך, ולהתחתן בעמי התועבות האלה? הלא תאנף בנו עד כלה לאין שארית ופליטה."⁵⁵ בזמן כזה, ועם מודעות חריפה כזו של המנהיג הגדול לאחריות ההיסטורית המוטלת עליו – מוכיח המנהיג המורס מעם, עוז אלוקי ותעצומות תקיפות מיוחדת להסתכן ולרפא את הנגע משורשו. למען שמירה על טוהר "זרע הקודש"⁵⁶ הוא מסרב גם לגייר את השומרונים ולהשלים עםם. בסירובו זה הוא מקים עליו אויב קשה מבפנים, שהצליח בהלשנותיו במלכות פרס להפסיק את עבודת בנין הבית.

בנין התורה לדורות

יחד עם נחמיה הוא מקים עם של תורה, מחדש, מן היסוד, "כשנשתכחה תורה מישראל – עלה עזרא מבבל, ויסדה"⁵⁷ אוסר, בתקנה חדשה, מקח וממכר בשבת, ואוכף אותה בכוח צבאי, תוך שהוא מתקין דלתות לשערי העיר ופעמונים עליהן, שיצלצלו ויודיעו בצפירה על כניסת השבת "כאשר צללו שערי ירושלים."⁵⁸ כדי לשוות לשבת השכוחה את אופיה הנכון, מתקן עזרא חובת כיבוס בגדי הלבן של

.55. עזרא ט, ז'ד.

.56. שם ב.

.57. סוכה כ, א.

.58. נחמיה יג, ט.

השבת ביום חמישי, ושתהא אשה משכמת ואופה – בערב שבת – כדי שתהא פת מצויה לעניים, ועוד.⁵⁹

למען העולים ש"חצי מדבר אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית"⁶⁰ ולקרא בתורה ולדעת לקיימה, מעז עזרא ומשנה הן את השפה והן את הכתב של התורה מסיני. חידוש נועז זה נתקבל ע"י חז"ל כנתינה חדשה של תורה ש"חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי ... (ש) גשתנה על ידו הכתב."⁶¹

עד כדי כך מזהירה ובוטלת ביחודיותה דמותו של מנהיג עם חסר תורה, שהקים את עמו ומדינתו מחדש על אדני עצמאות לאומית ובנה יסודות התורה, עד שאמרו "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל אלמלא קדמו משה."⁶¹ היש עוד מי שזכה לכך? ואמנם, עזרא – כמשה, העלה עם מגלות, יסדו ובנאו, על סמך גזירה שוה למדו: "מה עליה האמור כאן (במשה) – תורה, אף עליה האמור להלן (בעזרא) – תורה. במשה הוא אומר: ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים, בעזרא הוא אומר: כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות, וללמד בישראל חוק ומשפט."⁶¹ "לדרוש תורה" משמעו – תורה שבע"פ, מחקר המקרא, מדרש הכתוב, "ודרשת וחקרת".

עזרא, כמשה, לא הסתפק ביצירת תורה, חידושה, וחידושי תורה, אלא גם בהפצתה בקהל: "וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל"⁶² "ויביא עזרא הכהן אל התורה לפני הקהל ... ויקרא בו ... נגד האנשים והנשים. והמבינים, ואזני כל העם, אל ספר התורה."⁶³ "ויקראו בספר, בתורת האלקים, מפורש ושום שכל ויבינו במקרא"⁶⁴ כמו שמשה הואיל ביאר את התורה לעם "באר היטב"⁶⁵ "משה התקין את ישראל שיהיו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים ובחולו של מועד ... עזרא התקין לישראל שיהיו קורין בתורה בשני ובחמישי, ובשבת במנחה"⁶⁶ "שלא יהיו ג' ימים בלא תורה"⁶⁷ כל זה, בצד תקנות חשובות נוספות.⁶⁸

טיהור הסנהדרין

לא כאן המקום לעמוד על הבנת הטרגדיה הנוראה והבלתי מובנת, כיצד תוך תקופה קצרה התדרדר בית החשמונאים, מ"כהניך הקדושים" שזכו לנס גלוי

- .59 בבא קמא פב,א.
- .60 נחמיה יג,כד.
- .61 סנהדרין כא,ב.
- .62 ויקרא כג,מד.
- .63 נחמיה ח,ביג.
- .64 שם ח.
- .65 דברים א,ה כו,ח.
- .66 ירושלמי מגילה פ"ד ה"א (כט,א).
- .67 קרבן העדה, שם.
- .68 ב"ק פב,א.

במלחמתם למען התורה, עד לצדוקיות של יוחנן כהן גדול – נכדו של מתתיהו – ואכזריותו האיומה של הנין, אלכסנדר ינאי המלך, בנו של יוחנן, שלרשימת רציחותיו הרבות את בני עמו, הוסיף גם את הריגת "כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם (עולם בלא חכמי תושב"ע – הוא עולם שמם) עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה."⁶⁹ הבנת ענין זה הוא פרק גדול בחכמת המבוא לתושב"ע ואף בשיעורי אמונה,⁷⁰ שראוי לדונו בנפרד.

בעת שנרצחו חכמי ישראל על ידו, החביאה שלומציון המלכה את אחיה, שמעון בן שטח.⁷¹ כשמת ינאי, ושלומציון – מלכה, צירפה את אחיה לסנהדרין של הצדוקים, בסומכה על חוכמתו שידע כיצד לטהר את הסנהדרין, ולהחזיר תורה ליושנה. ואכן, חוכמתו הנפלאה עמדה לו. נזכיר שוב כי המאבק עם הצדוקים מתנהל על פי, ומתוך, תורה. בהתאם לכך העלה שמעון ב"ש בסנהדרין נושאים רבים, שהיו שנויים במחלוקת עם הצדוקים, לבירור, והצליח בחוכמתו ובתורתו להוכיח את צדקתו ולהביא מדי פעם – ברוב דעות בהצבעה – לאישור הסנהדרין את דעת החכמים. במגילת תענית מתוארך המאבק מח' ניסן – בו נתקבלה דעת חז"ל שתמידים באים רק משל צבור, ושהעומר קרב ממחרת הפסח – דרך י"ד תמוז מועד ביטול "ספר גזירתא", וכן הלאה, עד שבכ"ח טבת עזבו כל הצדוקים – שראו שדעתם נדחית ובושו להשתתף בסנהדרין – את המוסד התורני העליון. פלאי פלאות! החכמים שנמלטו מאימת ינאי חזרו עתה בראש מורם, הסנהדרין פועלת כסדרה, ובתפילה הונצח המאורע בהוספת ברכה "על פליטת בית סופריהם".

המצב הרעוע ומלחמות הצדוקים, חייבו מנהיגות תקיפה, והקב"ה השותל בכל דור את הצדיק המתאים,⁷² הוריד לתקופה את נשמת שמעון ב"ש שנהג נשיאותו ברמה, נלחם בתופעות שליליות – כריבוי מכשפות – באומץ של חידוש דינים בתושב"ע, כמו הוראת שעה של תליית שמונים מכשפות ביום אחד, למרות ש"אין דנין שנים ביום אחד"⁷³ (ראוי ללמוד במקור את חוכמתו הרבה במציאת דרך לגילויין ולחיסולן). קרובי המכשפות נתנקמו בו על כך, העידו שקר בבנו, ובית הדין הרגו.⁷⁴ ואעפ"כ שמעון ב"ש המשיך במנהיגותו התקיפה, עד כדי העמדת מלך לדין.⁷⁵ בתקיפות התיחס גם לצדיק מופלא כחוני המעגל,⁷⁶ עד כדי שיקול בהפעלת נדוי

69. קידושין סו.א.

70. מומלץ לעיין בעמ' 57-60 ב"הרהורי מועד" לרב משה מונק ז"ל.

71. ברכות מח,א, ובהרחבה בבר"ר צא,ג.

72. יומא לח,ב.

73. ירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ו (כט,א) וחגיגה פ"ב ה"ב (יא,א).

74. ירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ג (כה,א).

75. תנחומא, שופטים ז ובבלי סנהדרין יט,א.

76. תענית ג,ח.

כלפיו, כיון "שכל המביא את הרבים לידי חילול השם – צריך נדויו".⁷⁷ כך שומרים על כבוד שמים בתקופה סוערת של חילול ה'.

חינוך ומשפחה

מבין תקנותיו – החדשניות והנועזות – הרבות, נביא רק שתיים, לבטוי התמודדותו עם הבעיות, ויכולתו להן. הוא זה שתיקן "שיהו התינוקות הולכין לבית הספר".⁷⁸ מאז מתן תורה והציווי "ושננתם לבניך ... ולמדתם אותם", לראשונה בעולם ממציא אדם את בית הספר ומתקין חוק חינוך חנם, תקנה שעברה עוד גלגולים ופיתוחים עד שעוצבה בידי יהושע בן גמלא, הזכור על כך לטוב.⁷⁹ יחד עם דאגתו של שמעון ב"ש לחינוך הפרוץ של הדור הצעיר, ראה גם בגידור הפרצות בתקנות חיי המשפחה – יסוד קיום עם ישראל. גלגולים רבים עברה הכתובה – אותה התחייבות הבעל בעת הקידושין לסעד ממוני לאשתו, לכשתתגרש או תתאלמן – שהיתה יסוד היציבות לחיי המשפחה, מן ה"מוהר" שבתורה,⁸⁰ ועד לתקנת מנה לאלמנה ומאתיים לבתולה,⁸¹ המצב גרם שהגיעו הדברים עד ש"היתה קלה בעיניו להוציאה",⁸² ומאוחר יותר "היו מזקינין ולא היו נושאים נשים ... עד שבא שמעון בן שטח ותיקן שיהיה כותב לה: כל נכסי אחראין לכתובתה".⁸³ כדאי לעיין בבבלי⁸³ ובירושלמי⁸⁴ כדי לעקוב אחר שרשרת התקנות בנידון, כדי לראות עד כמה חרדו חכמינו לתקינות, לעיצוב, ולייצוב חיי המשפחה, חיו כל העת עם היד על דופק תהפוכות הזמן, ובאמצעות תקנות תושב"ע החיו את חיי עם ישראל על בסיס איתן. תקנות החינוך והכתובה שלו קיימים עד היום, כחוט השדרה של חיי החינוך והמשפחה בעמנו. דומה, כי כל תקנה שתוקנה כביכול לזמנה, בשל צורך השעה, ונהוגה לדורי דורות והפכה חלק טבעי ממסכת חיי הדת בעם – עד שרבים אינם יודעים כלל שזו תקנה בלבד – מעידה על רוחב דעתם, עוצם קדושתם, רמתם האלוקית וטווח ראייתם התורנית של חכמי התושב"ע, מתקני התקנות בישראל. יהודי המזלזל, או שחדל, מנטילת ידיים – אות הוא כי "התקלקל" ברמתו הדתית, למרות שזו "רק" תקנה של שלמה המלך. וזאת, בהשוואה לתוקפם של כל התקנות שמתקינות ממשלות ובתי נבחרים בעולם!

77. ירושלמי תענית פ"ג ה"י (טז,ב).

78. ירושלמי כתובות פ"ח הל' יא (ג,ב).

79. בבא בתרא כא,א.

80. בראשית לד,יב.

81. כתובות א,ב.

82. תוספתא כתובות יב,א.

83. כתובות פב,ב.

84. כתובות פ"ח הל' יא (ג,ב).

אמונתנו כי "אם בחוקתי תלכו ... ונתתי גשמיכם בעיתם ... והשיג לכם דיש את בציר ..."⁸⁵ גרמה לבני דורו של שמעון ב"ש לתלות את הברכה והשפע החקלאי להם זכה דורם, בפעולותיו התורניות של מנחג דורם, וברמה הדתית שכל בני הדור הגיעו בעטיו. מעשה בימי שמעון בן שטח ובימי שלומציון המלכה (מענינת הזכרתה, בזכות מעשיה, ביחד עם גדול הדור) שהיו גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת, עד שנעשו חיטים – ככליות, ושעורים – כגרעיני זיתים, ועדשים – כדינרי זהב, וצררו מהם חכמים, והניחום דוגמא לדורות הבאים.⁸⁶

דומה כי למרות המיעוט בטיעונים, בראיות ובמקורות, ועל אף התמצות במה שהובא כאן – ניתן לראות איך בלימוד המקורות, על רקען ההיסטורי, אפשר לצייר בפני הלומדים – בצורה מרתקת ומושכת – את דמותם הענקית של חכמי תושב"ע, וכך להעמיק את "אמונת החכמים" שלהם.

ה. חיי יום יום

כסיום ההדגמה הקטנה שהוצגה כאן, נביא עוד כמה ענינים – שאינם קשורים זה בזה – בנושא אחד, מהם ניווכח עד כמה ניתן להשיג את המטרות שהצבנו בראש המאמר, על ידי לימוד תולדות התושב"ע.

אקדמיה למוסיקה של תורה

תושב"ע כחיי עולם המחיים אותנו ונטועים בנו, חייבת ללוות את העם ולהדריכו בחיי היומיום, אבל ביותר – בכל תקופת מפנה ושינוי במהלך הרגיל של חיי העם. הכניסה לארץ ישראל – לעם שנולד, וחי עד עתה, רק במדבר – מהווה מפנה וחידוש עצום, שיוצר בעיות רבות. בין השאר, למשל, איך תופץ ותילמד התורה בעם מעתה? במדבר חנה כל העם יחד במרוכז, ואף היה פנוי כל העת מטרדות החיים ללימוד תורה מפי משה, בכל עת שיחפוץ לכנסו. אבל אחר הכניסה לארץ:

א. העם מפוזר לחלוטין בכל מקומות הישוב על פני הארץ.

ב. עסוק בחיי החקלאות יומם ולילה. כיצד ילמדו תורה?

ואמנם אחרי הכיבוש וחלוקת הארץ, ולאורך ימי שפוט השופטים, בדור ששפט את שופטיו – "ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה', ויעבדו את הבעלים"⁸⁷, "איש הישר בעיניו יעשה"⁸⁸ אין לימוד תורה "ודבר ה' היה יקר בימים ההם, אין חזון נפרץ"⁸⁹.

85. ויקרא כה, ג'ד.

86. ספרא, שם.

87. שופטים ב, יא.

88. שם יז, כא, כה.

89. שם"א ג, א.

עד שקם שמואל, הנביא הראשון, שיצא אל העם ללמדו תורה, "והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה".⁹⁰ אבל שיטה זו לא תצלח. מחד – אין בכוח אדם אחד ללמד כך את כל העם בארץ, ומאידך – למרות כל המאמץ, בכל ישוב היה רק זמן קצר, פעם בשנה.

כך עלה בו רעיון חדש. היות והעם לא ידע לקרא – גם בימי משה, היה הוא קורא את התורה באזני העם⁹¹ – היה חוש השמיעה מפותח יותר, והקליטה בעל פה והזכירה, היו השער לדעת. הנגינה והשיר היו – בימים ההם – בכל העולם, הדרך בה קלטו המוני העם טקסטים ארוכים בע"פ (כמו שירי הומרוס, וכדומה). שמואל הנביא הלוי, דאג לאחיו בני לוי שהיו במדבר עסוקים בפירוק, הרכבת ונשיאת המשכן, ועתה – בחנותו בארץ – היו מובטלים. מה עוד שבשלב זה היתה העבודה בבמות מותרת, וללויים לא היו מתנות הכהונה והלויה מזבחים ומיבול הארץ במידה מספקת. שמואל ארגן את הלויים, הכניסם ל"חבל נביאים" – מעין אקדמיה למוסיקה, שירה ונגינה – שיסד, שם למדו לנגן ב"נבל ותף וחליל וכנור".⁹² אמצעים אלו סייעו להם להגיע לרמה נבואית רוחנית גבוהה "כנגן המנגן – ותהי עליו יד ה'",⁹³ "והמה מתנבאים ... והתנבית, ונהפכת לאיש אחר".⁹² אחר שלמדו הרבה תורה, השתלמו במוסיקה והתעלו בקדושה – נשלחו לכל ערי הארץ לשבת בהם, וללמד באמצעות שירים שחברו – תכנים תורניים. כך הפיצו תורה בעם, לימדו מצוות, עודדו את רוח העם והלהיבו את לבו לאביו שבשמים. לויים מוכשרים במיוחד חברו שירי הלל שנפוצו בכל הארץ, ומאוחר יותר אף לוקטו על ידי דוד המלך ושובצו בספר תהילותיו. ביניהם הזמן, נכדו של שמואל, ידותון ואסף "הגיבאים בכנורות, בנבלים, ובמצלתיים".⁹⁴

כיָר עוצרים ירידה

לעיל למדנו על מאבק חז"ל נגד הירידה לחז"ל, שהתעצמה ככל שבארץ גברו רדיפות המלכים והצקות הצדוקים, עד שקשה היה לחיות בארץ חיי תורה. את גזירת הטומאה על ארץ העמים – שכל היורד לה נטמא – אפשר לשייך למאבק זה, מאחר ונגזרה בימי הזוג הראשון.⁹⁵ עצם החידוש בצורך ב"זוג" בראש הסנהדרין – בעוד שמימות משה ועד אז היה

90. שם ז.טז.

91. שמות כד.ז.

92. שמי"א י.ה"ו.

93. מ"ב ג.טו.

94. דבה"א כה.א.

95. שבת יד.ב.

לסנהדרין רק נשיא – גם הוא בא בעקבות המצב, עם כיבוש הארץ בידי היוונים וסילוק השלטון הפרסי שהיה נוח לנו. כל שטחי חיי האומה – תורה הם, ונשיא התורה הוא נשיא העם, ראש הסנהדרין, ראש הממשלה, שר החוץ והפנים, ועוד. רק משגברו לחצי השלטון, ועמם הצורך בפנאי לניהול משא ומתן עם השלטון, ביטול גזירותיו, פעילות בקרב הפקידות הבכירה, נסיעות לחו"ל וכו', וכשתכפו העדרויות הנשיא – בשל עסוקיו אלה – נוצר צורך ב"אב בית דין", כבן זוג שינהל את עניני הסנהדרין והפנים, ליד ה"נשיא". כך נקשרים רדיפות הדת, תקופת הזוגות, והירידה לחו"ל, זה בזה.

הרעיון להשתמש ב"איום" טומאה שתיגרם למי שירד לחו"ל, האמונה כי הטומאה תעצור בפני הרצון לרדת – בנויים על הבנה נכונה של רוח העם "שהיתה טומאה קשה (חשובה וחמורה) להן משפיכות דמים"⁹⁶. התייחסות, שהגמרא אמנם מגנה, אך היתה מקובלת אז, עד כדי כך שכשרצחו בסכין את בן אחד הכהנים במקדש, משנודע הדבר לאביו – קרא לאחיו הכהנים: הזדרזו ושלפו ממנו את הסכין כל עוד הוא חי, שלא תיטמא! זה – ולא רצח בנו – היה מה שהעסיק את האב ברגע זה. חשוב ללמוד את פרטי האירוע, במקור.

ידוע כי אז היתה תחילת יצור כלי הזכוכית, וככל חידוש תעשייתי הייצור אז היה רק של כלי מותרות לשימוש עשירים סנוביים. סביר להניח ששכבת העשירים העליונה החלה להתפאר בנברשות זכוכית מפוארות, כדי להתהדר בתרבות הגויים. על ידי גזירת טומאה על כלי זכוכית⁹⁷ – שהון רב הושקע בקנייתם, ושכל נגיעת אחד מבני הבית שנטמא, תגרום שבירתם – יצרו חז"ל תריס בפני כניסת תרבות גויים זרה והתהדרות בפאר חיצוני, לתוך כרם ישראל. עוד רבות מספור התקנות והגזירות באמצעותן פתרה תושב"ע בעיות חברתיות, כלכליות ואחרות של עמנו. ההשפעה התרבותית היונית ניכרת בשמות שנתנו אמהות לבניהם – שאח"כ גדלו לראשי העם – כמו אנטיגנוס, סומכוס, ר' אלכסנדר, ודומיהם, בשמות תקנות – כמו "פרחובל" = "לפני בית הועד", ביונית – ואף לשם בית הדין הגדול עצמו: "סנהדרין".

כשהכהן גדול אינו יודע לקרא

גם השפעת הצדוקים היתה כה עזה, עד שאפילו בפתח בית המדרש הועמד שומר שימנע כניסת צדוקים – "מי שאין תוכו כברו" – ולעיתים שוער זה גבה לעצמו דמי כניסה למימון משכורתו, והרשה לעצמו למנוע כניסה מעני כהלל.⁹⁷ נוהל זה נמשך גם אחרי החורבן, עד המרד ברבן גמליאל ביבנה כשסלקוהו לשומר הפתח, ולבית

96. ירושלמי יומא פ"ב ה"א (יג,ב).

97. יומא לה.ב.

המדרש נוספו ספסלים רבים.⁹⁸

צדוקים רכשו בכסף את הכהונה הגדולה מן המלך. נוהל זה פשה עד כדי כך שאשה עשירה אחת – מרתה בת ביתוס, המפורסמת – קנתה מינאי המלך את הכהונה הגדולה, כמתנת אירוסין ליהושע בן גמלא,⁹⁹ ארוסה – הצדיק הזכור לטוב, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל.⁹⁷ רק כך ניתן להבין כיצד ייתכן שכהן גדול לא ידע אפילו מקרא, שכן כתוב במשנה¹⁰⁰ שבליל יום כיפור, כשזקני כהונה מנעו מהכהן הגדול להירדם, "אם היה חכם (היודע לדרוש בהלכה) – דורש, ואם לאו (כה"ג שאינו יודע) – תלמידי חכמים דורשין לפניו. ואם רגיל לקרות (מקרא) – קורא, ואם לאו (כה"ג, ואינו יודע לקרא תנ"ך!) – קורין לפניו ... זכריה בן קבוטל אומר: פעמים הרבה קריתי לפניו בדניאל. ודאי זו גם הסיבה שכש"מסרוהו זקני בי"ד לזקני כהונה ... אמרו לו (בהתנצלות על העלבון והחשד): אישי כה"ג, אנו שלוחי בי"ד (ממלאים חובה), ואתה שלוחנו ושלוח בי"ד, משביעין אנו עליך ... שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך (כיון שתהיה לדרך בקודש הקודשים, ואיש לא יידע מה מעשיך, ושמן תנהג שם כהלכות צדוקים)."¹⁰¹

ושמא המצב הקיומי והדתי הנורא הוא שגרם לפעם הראשונה בה מופיעים בדברי חז"ל בירורים וחיונים ביסודות החיים והאמונה, בתקופת בית שמאי ובית הלל. "שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה. הללו אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא (לתוך עולם כזה) משנברא וכו'".¹⁰² ועוד רבות כהנה.

*

בסיכום, בקשנו במאמר זה להעלות את חשיבות הוראת תולדות התורה שבע"פ, להציע עקרונות ודרכים ללימודה, ולהוכיח עד כמה ניתן באמצעותה למלא את המטרות החשובות, שהן יסודות אמונה וחיים, ששרטטנו בראשית המאמר. בהמשכו הבאנו מידגם מצומצם ביותר ומתומצת, המראה – לענ"ד – את שבקשנו להראות. יזכנו ה' וירבה לימוד זה, ובאמצעותו תחזק אמונתנו. נעיר עוד, כי חבל שעדיין לא חובר ספר – שיתאים לקורא וללומד – של מבוא לתולדות תושב"ע, שייכתב על ידי מי שהתמחה בבירורים המדעיים הרבים בנושא, ושיצליח להביא – בצורה קריאה, אך אמינה ומוסמכת – את מהלך העניינים הנכון, יחד עם בקיאותו במקורות כאדם האמון על אמונת חכמים. לספר מדעי, אמין, "כשר", קריא ומענין, אנו מצפים.

98. ברכות כח.א.

99. יבמות טא.א.

100. יומא א.ו.

101. שם ה.

102. עירובין יג.ב.